

ÚVOD

Jiří Chotaš, Aleš Prázný a Tomáš Hejduk

O tom, že se současné školství i univerzity nalézají v krizi, hovoří mnohé studie. Téma krize školství se stalo takřka banálním; krizi jako by s sebou přinášel duch doby. Odborníci (ať už z ministerstev, vzdělávacích agentur či nejrůznějších komisí) však jen vzácně formulují výstižné požadavky, co má společnost od univerzit očekávat. Aníž by se ptali po dějinném poslání univerzit, přichází s recepty na jejich reformu: pomoci má zaměření studia na potřeby „praktického života“, specializace a podobně. Reformní euforii, obzvláště v oblasti vysokoškolského vzdělávání, vystřídal zklamání a skepse.

Masifikace a demokratizace vysokých škol, ke které došlo v západní Evropě po druhé světové válce, nastala v České republice po listopadu 1989. Univerzity a vysoké školy se u nás zřizovaly ve snaze dohnat západní Evropu, a i když dnes v jejich celkovém úhrnu na počet obyvatel patří Česká republika ke světové špičce, zůstává otázkou, nakolik je to ku prospěchu vzdělanosti. Mnoho nových univerzit vzniklých v České republice na přelomu tisíciletí čeká náročný zápas o vlastní identitu, tj. o dorůstání do podoby odpovídající svobodnému akademickému společenství. Nové vysoké školy se zřizovaly a stávající se obnovovaly v duchu svobodné společnosti, aniž by se však diskutovalo o základních textech zamýšlejících se nad tím, jaké

je vlastně posláním vysokého školství. V roce 1993 vydala Univerzita Karlova na tehdejší dobu ojedinělý a na dlouhou dobu také jediný sborník *Obnova ideje univerzity* (Karolinum, Praha), který se s odstupem let stal podnětem i pro naše úsilí.

Je totiž stále naléhavější položit si znovu otázky: Co je univerzita? Co znamená pro společnost? Čím by dnes a do budoucna měla a mohla být? Zaslouží si nadále své výsadní postavení ve společnosti (ve středověku pověstná „třetí moc“ vedle moci světské a církevní)? K promýšlení těchto otázek nelze přistupovat bez vážného zájmu o tradiční pojetí této původně elitní instituce, jejíž historické počátky sahají do křesťanského středověku, a jež svým duchem navazuje na antickou kulturu, filosofii a vědu.

Sám pojem *moderní univerzita* odkazuje především ke dvěma myslitelům. Anglický katolický myslitel John Henry Newman vydal roku 1873 knihu s názvem *Idea univerzity* (česky Krystal OP, Praha 2014) a německý filosof Wilhelm von Humboldt založil roku 1810 univerzitu v Berlíně, která se brzy stala vzorem pro formování univerzit nejen v Německu, ale i v kontinentální Evropě a v Severní Americe. Humboldtův model univerzity nevymizel ani z diskusí, které se posledních deset či dvacet let vedou okolo často vágních kategorií excelence a kvality. Spolu s Humboldtem se ovšem otevírá obzor mnohem širší, zahrnující dva a půl tisíce let rozvoje západní vzdělanosti. Humboldtův model se v současnosti stává rovněž jakýmsi „bojovým heslem“, „zaklínadlem“ vzdělávací a vědecké politiky. Naše kniha chce zproblematizovat různá zjednodušená tvrzení o tomto modelu, a nabízí proto zásadní texty, jež pojednávají o zrodu Humboldtova modelu univerzity a o jeho následných proměnách v 19. a 20. století. Publikace tím chce každému, komu není lhostejný osud univerzit, pomoci lépe porozumět jejich svěbytnosti, povaze a úloze. Nechceme tematizovat jen jejich dílčí úkoly vědecké, umělecké či školitelsko-vzdělávatelské, ale rovněž jejich úkol obecně kulturní, který z univerzity činí integrální součást občanské společnosti.

Předkládané texty z oblasti německé klasické filosofie i jejich významné interpretace ve 20. století vesměs obhajují základní předpoklad ideje univerzity, tzn. pojmají vzdělání *především* jako duchovní rozvoj člověka ve smyslu humanistických ideálů. Ústředním pojmem

těchto textů je proto pojem vzdělanosti (*Bildung*). Ukazuje se totiž, že vzdělanost je tím, co nejen univerzity, ale společnosti vůbec poskytuje integritu a identitu. Je zřejmé, že tento pojem nelze nahradit diskusí o excelenci, kompetencích či uplatnitelnosti. Tyto původně manažerské kategorie dokážou vystihnout vždy jen část z celkového poslání člověka. Vzdělání má podobně jako Sókratův dialog probouzet myšlení, odstup od vládnoucích způsobů, názorů a mravů. Nejde o odstup lhostejný, nýbrž o odstup angažované svobody, která je s to přesvědčivě a věrohodně promlouvat a jednat v dané situaci. Žádná soudobá diskuse o vzdělání se neobejde bez zmínky o jeho významu pro konkurenceschopnost na trhu práce. Trestuhodně se však opomíjí význam vzdělanosti jako takové pro právní kulturu občanské společnosti a pro řádné a smysluplné fungování jejích demokratických institucí, jak o tom přemýšleli např. Kant, Dewey či Masaryk.

A tak i když vzdělanost stále zůstává – alespoň nominálně – cílem univerzit, je třeba znovu promýšlet její význam v moderní společnosti. Právě jako neustále se vracející otázka po lidském sebepoznání a rozvoji humanity, i pojem vzdělanosti se může prosazovat jako jednotící étos univerzity. Tento étos nepůsobí pouze v současnosti, ale prostupuje dějinami. Je tím, v čem se udržuje univerzitní identita v průběhu staletí, je to vědomí tradice, které je odpovědností vůči minulému, současnému a budoucímu. Pokud se totiž univerzita nesoustředí právě na pojem vzdělanosti, vždy hrozí, že bude chimerou, za níž se skrývá komplex sice rozmanitých, avšak vzájemně izolovaných nesourodých disciplín, který nejenže není onou jednotou, o níž vzdělání usiluje, ale dokonce od ní člověka odvádí a vede k zapomenutosti na ni.

Také proto, že ze školství mizí základy klasického vzdělání, se pojem vzdělanosti stává bezobsažným. Současný člověk si prostřednictvím vzdělání již neosvojuje velké příběhy dějin, jak je zachycuje například Bible či Homér. Nesoustředí se na interpretaci klasických textů, které stále patří k tomu nejlepšímu a nejosvědčenějšímu pro kultivovanost charakteru a rozvoj myšlení. Vždyť kdo byl ve svém dětství uveden do biblických příběhů či do řecké mytologie, kdo si ve škole tříbil literární styl a estetický vkus nad interpretacemi Platóna či latinských klasiků, dokáže i na svůj život nahlížet s odstupem

těchto nadčasových textů. Místo toho je člověk ve školách podrobován mnoha předmětům a různým „inovacím“, které nepomáhají tomu, aby porozuměl sobě samému a svému místu ve světě a v dějinách. Pojmu vzdělání sice ještě zůstala jistá vážnost, ale jeho obsahu se stále dravěji zmocňují rozmanité ideologie a mýty. Tomu lze čelit právě péčí o humanitní vzdělání, které je pro rozvoj (politické) kultury a pro formování občanských postojů významnější než v mnoha jiných ohledech nezbytné vzdělání technické či přírodovědné. Ve společnosti, v níž si naprostou většinu oblastí zjedнала ke svým účelům právě technika, se zdá být toto srovnání povážlivé. Již v tomto srovnání se ukazuje aporie, kterou je pro dnešního člověka konfrontace vzdělanosti s planetárně se uplatňující technikou. Doslova pastí pro úvahy o vzdělání se stává kontaminace humanitního pojmu vzdělání technologickou perspektivou výkonu, efektivity, měření, podmanění a velmi úzce pojímané užitečnosti. Věda jako specifický, lidsky odpovědný přístup ke světu nemůže napodobovat výkon a efektivitu strojů.

Výlučně technicky pěstovaná věda zbavená humanity (resp. humanitního vzdělání) vede ke ztrátě místa ve světě – uprostřed dějinných a filosofických souvislostí – a může být jednou z cest vedoucích ke zkáze. Klasickou vzdělanost¹ proto nelze považovat za „staré haraburdí“, jak se domnívali mnozí protagonisté „pokrokových“ koncepcí výchovy. Předkládané statě ale uvádí ještě i další důvody, proč je nezbytné vracet se k počátkům a minulým vrcholům vzdělanosti a znovu si i s jejich pomocí klást aktuální otázky, mimo jiné i tu, jak dnes pojímat vědu, vzdělanost a jejich vztah.

¹ V současnosti je třeba pečlivě usilovat o vyváženost mezi humanitním pojmem vzdělání na jedné straně a vzděláním technickým či přírodovědným na straně druhé. Jakkoli se na první pohled může zdát, že technické či přírodovědné vzdělání si nikterak nemusí odůvodňovat svou nepostradatelnost pro moderní společnost, neboť ta je přeci každému hned zřejmá (potřebujeme konstruktéry, IT odborníky, lékaře, geology atd.), vzdělání humanitní se stává čímsi znevýhodněným a často, pokud jde o jeho význam či užitečnost, nesrozumitelným. Zatímco technická a přírodovědná vzdělanost je určena především instrumentálně, tj. k ovládnutí vnějšího světa, vzdělání humanitní je zaměřeno spíše na sebeovládání.

Tím se nevyhnutelně otevírá filosofické tázání. Není divu, že nejvýznamnější myšlenkové podněty týkající se univerzitního vzdělání se objevují v 18. a 19. století právě u filosofů. Je to doba revolučních proměn v Evropě; společnost si ujasňuje, co od univerzity očekávat, a samotnou vzdělanost zapojuje do svých služeb. Univerzity jsou vystavovány diktátu bezprostřední užitečnosti pro rozvíjející se industriální a byrokratickou společnost. Mnozí filosofové v této situaci varují před „apoštoly užitečnosti“, kteří redukují pojem vzdělanosti na pouhou přípravu na budoucí profesní uplatnění. Úkol univerzitní vzdělanosti naopak spatřují v kultivaci člověka vědou a hledáním pravdy, tj. v argumentačním a kritickém, disciplinovaném bádání. Systematické a principiální hledání pravdy je samo smyslem vědy a nesmí být prvotně určováno potřebami státu či soukromých společností. Univerzita jako společenství badatelů a žáků představuje ono potřebné ústraní, které nás učí tomu, jak se naopak z „všedního života“ stáhnout, jak k „všednímu životu“ nabýt distanci, a tak vyjít na cestu k jeho zlepšování. Tak mohou žáci a učitelé překovávat i vlastní omezenost, do níž je nutně strhává duch doby. Ačkoli je však na jedné straně potřeba zachovat univerzitám výsostné postavení mimo každodenní shon a praxi, ba dokonce proti nim, na straně druhé nelze opomíjet spoluodpovědnost univerzit za celek, jehož jsou součástí, tj. nelze opomíjet skutečnost, že univerzity jsou součástí technologicky i jinak se proměňující společnosti, a tak za její proměny ovšem také spoluzodpovídají a zčásti je spoluurčují.

Univerzity tedy dnes čelí obtížné výzvě: objasnit své klasické pojmy v řeči současného, technologiemi proměňovaného člověka, což zároveň znamená problematizovat to, k čemu se tento užitečností „vzdělávaný“ člověk upíná; nemají tak pouze hledat odpovědi na již existující otázky, ale především se ptát po jejich smysluplnosti, a hledat tak otázky nové. Jen tím, že takto vydají počet ze svého působení, dokážou si udržet výhradní postavení a vlastní „univerzální“ smysl.

Výsádním znakem univerzity vždy bylo to, že svým zaměřením přesahovala nejen všednodennost a současnost, ale i meze regionu zájmy vyššími, světovými, univerzálními. Proto je určitým protimluvem pojímat univerzitu jako instituci regionální – univerzita nikdy nemůže být svou povahou regionální záležitostí. Už jako středověké

institute byly univerzity organizovány kosmopolitně a nadnárodně – a doby, kdy se stávaly především národními a regionálními, protiřečí jejich původnímu účelu univerzálních institucí. Univerzita vědomá si své ideje není područím regionu stejně tak jako nepodléhá všednosti, zdravému rozumu a technice, ale naopak je dokáže využít pro „své“ cíle, z nichž jedním je uskutečnění univerzálnosti. Ne vše tak vzdoruje univerzálnosti, mnohé ji naopak jako by povzbuzuje a volá po rozvinutí staré ideje v nové podobě, nových podmínkách a v plnějším tvaru.

Předkládaná kniha je zaujatá: patří k ní vyznání víry v tuto tradici a v její budoucnost, víry v to, že perspektivou naší společnosti a lidstva jako celku je právě rozvíjení této humanistické tradice vzdělávání.

K jednotlivým studiím a textům

První část publikace tvoří studie zabývající se texty přeloženými v části druhé. Holger Gutschmidt se ve své stati „Od ‚ideje univerzity‘ k ‚budoucnosti našich vzdělávacích ústavů‘“ zabývá novohumanistickým pojetím „kultivace“ (*Bildung*) a myšlenkou univerzity v německé filosofii od Schillera po Nietzscheho. Sleduje okolnosti jeho vzniku stejně jako proměny, jichž v průběhu 19. století doznalo. Ukazuje, že toto pojetí získalo důležitost v rámci pohledu na člověka jakožto bytost, která se v průběhu vzdělávání svobodně utváří a zdokonaluje svoji vlastní individualitu. Takto chápaná kultivace podle autora stála u zrodu ideje moderní univerzity na přelomu 18. a 19. století. V první části svého příspěvku sleduje zárodečné utváření této ideje v podmínkách středověkých a renesančních univerzit, ve druhé části se blíže zabývá širšími okolnostmi, jež přispěly k tomu, že tato idea získala institucionální formu. Přitom rekapituluje dobové diskuse, jichž se účastnili mimo jiné F. Schiller, J. G. Fichte, F. D. E. Schleiermacher či W. von Humboldt. Ve třetí části se nakonec zabývá završením této ideje u mladého F. Nietzscheho.

Ivan Landa se ve stati „Idea univerzity: Fichte a Schleiermacher v dialogu“ zamýšlí nad dvěma koncepčními návrhy, které stály u zrodu moderní univerzity. První pochází od německého filosofa Johanna

Gottlieba Fichta, druhý od německého teologa Friedricha Daniela Ernsta Schleiermachers. Ukazuje se, že tito myslitelé sdílí se svými současníky názor, že formativním principem moderní univerzity je myšlenka kultivace (*Bildung*). V souvislosti s uvedenou myšlenkou je zastávána teze, že oba myslitelé jsou přesvědčeni o možnosti, a dokonce nutnosti kultivace člověka prostřednictvím vědy. V závěru statě je rozvinuta úvaha o alternativní formativní koncepci: myšlenka excellence.

Studie Jiřího Chotaše „Idea moderní univerzity: Napoleon a Humboldt“ upozorňuje na zrod moderní univerzity na přelomu 18. a 19. století, kdy již vznikají dva do značné míry protikladné modely: francouzský model speciální vysoké školy a německý model univerzity jakožto vědecko-pedagogické instituce. První model je spjat s Napoleonem, jenž se osobně angažoval v reformě francouzského vysokého školství, zatímco druhý s pruským jazykovědcem a státníkem Wilhelmem von Humboldtem. Oba modely mají své výhody i nevýhody. Spor o poslání moderních univerzit tak sahá až do doby francouzské revoluce a v určitém ohledu trvá dodnes.

Jan Kranát ve své stati „Teologická fakulta na humboldtovské univerzitě? Humboldt a Schleiermacher“ připomíná, že Wilhelm von Humboldt řídil univerzitní reformu pouhých šestnáct měsíců. Když byl v roce 1810 uvolněn z funkce šéfa kultu, tíha reformy přešla na dalších pět let na jeho tajemníka, teologa Friedricha D. E. Schleiermachers. Svým návrhem rovněž přispěl F. W. J. Schelling, jenž chtěl učinit z teologické fakulty „první a nejvyšší fakultu“ univerzity. Teologie je totiž podle něj jediná věda, jejímž tématem je absolutno, tedy celek poznání, jímž musí každé vědecké poznání začínat. Schleiermacher ovšem tento primát teologie odmítl. Vědeckost teologie musí být zaručena tím, že učitelé teologie (a též práva) budou povinně konat přednášky na filosofické fakultě, jediné fakultě univerzity, jež si uchovává nezávislost na státu, a vytváří tak svobodné podmínky pro vědu.

Milan Sobotka ve své stati „Vzdělávání lidstva v dějinách“ pojednává o širším pojmu vzdělání v německé klasické filosofii. Pojem vzdělání (*Bildung*) je v německé klasické filosofii chápán ve dvojím významu: jednak je jím míněna kultivace jednotlivce, jednak kolektivní výchova lidstva v dějinách. Zakladatelem této podvojně koncepce byl

J. G. Herder, jenž ji také rozvinul ve svých spisech. Následně I. Kant chápal kolektivní výchovu lidstva v dějinách jako postupné zdokonalování lidí, tedy jako vývoj kultury. Na Kantovu koncepci navázal F. Schiller, který kritizoval tehdejší společnost za to, že není dostatečně morálně připravena na revoluci. Nejvlastnějším autorem konceptu vzdělávání lidstva je G. W. F. Hegel. Dějiny sleduje jako vývoj vědomí svobody, přičemž německá filosofie morálky podle něj vychovala člověka k tomu, aby si byl vědom své autonomie a aby zároveň respektoval společenskou dělbu práce i dělbu politických mocí ve státě.

Jindřich Karásek ve své studii „Lekce z Marxe aneb systém všeobecné užitečnosti“ zastává tezi, že snahy o redukci univerzitního vzdělávání a primárního vědeckého výzkumu nejsou nahodilé, nýbrž souvisí s interní dynamikou současného kapitalismu. Tuto hlavní tezi nejprve rozvíjí na základě interpretace jednoho Marxova textu a poté ji dále promýšlí v návaznosti na další autory (Patočku, Kanta, Habermase a jiné).

Stať Filipa Grygara „Idea univerzity jako idea komplementarity. Od Martina Heideggera k Nielsi Bohrovi“ se zabývá Heideggerovým pojetím univerzity z přelomu dvacátých a třicátých let 20. století. Heidegger svou ideu univerzity jakožto místa jednoty a skutečného vědění, v němž se institucionalizuje věda, sice posléze opustil, autor příspěvku se ji však pokouší udržet v rámci Bohrovy ideje komplementarity, která umožňuje sjednotit rozdrobenost specializovaných oborů a zachovat nárok na kladení otázek, co je hodno skutečného vědění.

Aleš Prázný se ve studii „Univerzita jako republika učenců. Idea univerzity u Karla Jasperse“ věnuje koncepci univerzity v Jaspersově díle. Jaspers představuje svůj koncept univerzitní reformy v souvislosti s obnovou demokracie v Německu po druhé světové válce a rozvíjí jej na pozadí své existenciální filosofie. Navazuje na Humboldtův pojem univerzity a ukazuje, že univerzita je místem vědeckého života, jehož smyslem je hledání pravdy. Toto hledání se realizuje ve vztahu mezi učitelem, který je současně badatelem, a žákem. V tomto ohledu fundamentálně promýšlí význam univerzity, jejích fakult, vědeckého života a akademického společenství. Jaspers ve svém promýšlení univerzity varuje před rizikem izolovanosti jednotlivých vědních oborů

a před fragmentarizací univerzitních pracovišť. Za zvláště nebezpečné považuje vytrácení etických otázek z oblastí vědeckého života.

Michael Hauser ve své stati „Univerzita ve věku instrumentální racionality. Adorno, Liessmann a zánik vzdělanosti“ představuje několikerou proměnu ideje univerzity a vzdělanosti během posledních desetiletí. První proměnu popisuje Adorno: na univerzitách začíná působit princip směny, který se projevuje především v rovině vědomí (zvěčněné vědomí) a vzdělání (fragmentarizace, efemérní informovanost). Objevuje se tak polovzdělanost, která nahrazuje ideu vzdělanosti. Druhou proměnu postihuje Liessmann: souvisí s neoliberalismem a se společností nevzdělanosti. Univerzity jsou hodnoceny podle kvantitativních měřítek, nikoliv podle vzdělanosti absolventů. Mizí pak schopnost kritické reflexe samotné nevzdělanosti.

Oddíl studií uzavírá Tomáš Hejduk statí „Edward Shils: Idea univerzity a střet všedního s povznášejícím“, v níž rozebírá Shilsovy úvahy o postavení univerzit v dnešním světě. Hejduk je porovnává s koncepty jiných současných myslitelů (Oesterreich, Derrida a Rorty) a poukazuje na zásadní otázky a výzvy spjaté s idejí univerzity v dnešní době. Zatímco Shils striktně odděluje svět univerzit, ve kterém jde o pravdu, od světa všedního, jenž je plný starostí, jmenovaní myslitelé toto oddělení zpochybňují – univerzity by se podle nich měly ve společnosti včetně sféry politična silně angažovat.

Druhou část publikace tvoří překlady významných textů k dané problematice. V prvním z nich se Friedrich Schiller ve své nástupní přednášce „Co znamenají a za jakým účelem studujeme obecné dějiny?“ zamýšlí nad tím, co jsou dějiny, proč je studovat, a především, jak má jejich studium, ale také studium jako takové, vypadat. Za aktuální je třeba považovat zejména autorovo rozlišení mezi myslícím vědcem a námezdným učencem. Pozoruhodná je rovněž autorova rekonstrukce evropských dějin.

Immanuel Kant pojednává ve spise *Spor fakult*, z něhož publikujeme úvod a jednu kapitolu, o vzájemném vztahu fakult na univerzitě. V protikladu ke středověkému pojetí univerzity, která připisovala filosofické fakultě ve srovnání s třemi vyššími fakultami podřadnou roli, prohlašuje, že filosofická fakulta tvoří vlastní jádro univerzity. Této fakultě totiž jde – nebo by mělo jít – o pravdivost přednášených

poznatků, zatímco vyšším fakultám o jejich užitečnost pro společnost. Ve vztahu ke státu by filosofická fakulta měla být svobodná. Naproti tomu stát je oprávněn schvalovat nauky vyšších fakult, tj. právo, lékařství a teologii.

Friedrich Schelling popisuje ve své přednášce „O absolutním pojmu vědy“ (přednesené v cyklu *Přednášky o metodě akademického studia*) vztah jednotlivých univerzitních disciplín – včetně teorie umění – k principu absolutního vědění, který je definován v intencích jeho filosofie identity. Schellingův výklad vychází z jeho pojetí cíle vědeckého vzdělání. Takové vzdělání by nemělo být partikulární, nýbrž univerzální, což předpokládá, že zahrnuje vztah jednotlivého vědního oboru k živoucímu, organickému celku vědy. Nauka o metodě akademického studia se proto zaměřuje na poznání této živoucí souvislosti, což v Schellingově podání znamená, že směřuje k filosofii identity. Ba co víc, poznání tohoto druhu má vposled zaručovat, že veškerý výzkum na univerzitě bude úspěšný.

Johann Gottlieb Fichte se v úvodních paragrafech svého spisu *Dedukovaný plán vyššího vzdělávacího ústavu zřizovaného v Berlíně* zabývá problematikou smyslu a účelu univerzitního vzdělávání. To podle autora nesmí být jen opakováním obsahu knih, nýbrž má být jeho „vylepšíčováním“, tj. jeho samostatným promyšlením a dalším rozvíjením.

Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher se v úvaze „O mravech na univerzitě a o dohledu“ (jež tvoří jednu kapitolu jeho práce *Příležitostné úvahy o univerzitách v německém smyslu*) věnuje otázce akademické svobody. Student univerzity by neměl být násilím donucován k plnění studijních povinností, věda je neslučitelná s donucením. Studium navíc není privilegiem nejnadanějších, ale i průměrní studenti mohou ve svobodném prostředí nabýt nejen užitečných poznatků, ale i úcty k celku vědění. Není proto potřeba mít obavy ze studentských výstředností. Pouze studentské souboje navrhuje autor mírnit řádným pěstováním gymnastiky a upřednostněním šermu před střelnou zbraní.

Wilhelm von Humboldt se ve svém programovém textu „O vnitřní a vnější organizaci vyšších vědeckých ústavů v Berlíně“ zamýšlí nad ideovými principy, na nichž by měly být založeny vyšší vědecké ústavy v Berlíně. Míněny jsou univerzita a akademie věd. Těmito

principy jsou vědeckost a svoboda bádání. Pokud jde o vztah vyšších vědeckých ústavů ke státu, měl by stát tyto instituce zřizovat, avšak neměl by se vměšovat do jejich činnosti. Humboldt se ve svém textu také zamýšlí nad vztahem univerzity k akademii věd a navrhuje, aby byly sice samostatné, avšak aby vzájemně spolupracovaly.

Text Friedricha Nietzscheho „O budoucnosti našich vzdělávacích ústavů“ je především dobovým dokumentem. Nietzsche zde konstatuje, že okruh vědeckého a školského vzdělání se sice značně rozšířil a stále se rozšiřuje, nicméně intenzita a kvalita jejich výkonu naopak poklesla. Za tento vývoj je dle Nietzscheho zodpovědné utilitární myšlení o společnosti a státu. Nietzsche zešíroka a rozvláčně pranýřuje dobovou honbu za ziskem, která sklouzává ke specializaci, k učnosti kvůli živnosti a žurnalismu – namísto toho, aby se vyvinulo opravdové vzdělávací úsilí. Člověk by měl být oddán službě vzdělání, místo toho se jej však stát a společnost pokouší ustavičně využívat pouze k těm účelům, jež jsou vzdělání cizí. Nietzscheho popisy zlořádu jsou zčásti krajně sarkastickou kritikou kultury.

Karl Jaspers se ve stati „Národ a univerzita“ zamýšlí nad smyslem a prostředím univerzity, nad jejím posláním a společenskou odpovědností a nad situací, v níž se nacházela v Německu po skončení druhé světové války. Text pochází z roku 1947 a velmi dobře dokumentuje Jaspersovu zkušenost z práce na poválečné obnově univerzity a její tehdejší postavení ve společnosti.

Theodor Adorno ve svém eseji „K demokratizaci německých univerzit“ odhaluje tři významy demokratizace univerzit: přístupnost univerzit, demokratický duch univerzit a demokratické smýšlení absolventů. Adorno tyto tři významy rozvádí a poukazuje na základní rozpor celého demokratizačního procesu. Jestliže se na univerzitách bude snižovat autonomie ducha a univerzity budou stále více poskytovat pouze profesní znalosti, absolventi univerzit si neosvojí schopnost autonomního myšlení, která je předpokladem politické demokracie.

Americký sociolog Edward Shils v článku nazvaném „Idea univerzity: Překážky a možnosti v dnešní společnosti“ načrtává Humboldtův ideál univerzity, jeho prosazování ve světě a rizika, která mu hrozí. Shils pojednává o změnách ve společnosti a okolnostech, které jsou nepřítomné pro realizaci Humboldtova ideálu (od masovosti uni-

verzit a nárůstu byrokracie přes technologický pokrok, vládní tlaky a aktivity až po proměnu intelektuálních zájmů dnešních lidí). Přes uznání nutnosti jistých změn v chápání Humboldtových ideálů Shils varuje před úplným zánikem jedinečného modelu humboldtovské univerzity, která zůstává i dnes smysluplná a inspirující.

Hans-Georg Gadamer ve svém textu „Idea univerzity – včera, dnes, zítra“ promýšlí podobu univerzity a její vztah ke stále paradigmatickému Humboldtovu dědictví. Industriální společnost zásadním způsobem proměnila univerzitu. Gadamer upozorňuje na kritický stav univerzity, do něhož ji přivedla masifikace. Masifikace univerzit téměř znemožňuje uskutečňovat Humboldtův ideál jednoty bádání a výuky. Podobně pojem vzdělání se dostává na okraj univerzitního života. Univerzity nejsou odolné vůči působení ideologií, jak ukazuje na hitlerovském Německu. V současnosti je pro univerzity charakteristické trojí odcizení, které přinesla masifikace: odcizení mezi studentem a profesorem, odcizení věd vůči sobě navzájem a odcizení studentů vůči sobě navzájem jakož i vůči společnosti. Současně je patrné napětí mezi vědeckým zájmem univerzity a vztahem k životní praxi.